

УДК 008 (4)

Микола Зайцев

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ ЯК ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті євроінтеграція України аналізується як складний соціокультурний процес, основу якого становить взаємодія двох різних соціокультурних систем, становлення яких відбувалось різними шляхами і мало різні соціокультурні наслідки. Підсумовується, що входження до соціокультурного простору об'єднаної Європи може бути успішним лише на основі всебічної аналітики соціокультурних реалій Європейського Союзу та України. Наслідком цих процесів може бути утворення більш складної як за масштабами, так і за особливостями свого функціонування соціокультурної системи.

Ключові слова: взаємодія, євроінтеграція, соціокультурний простір.

Zajcev M. The civilization choice of Ukraine as problem of cultural interaction

The article is devoted to the analysis of European integration of Ukraine as complicated sociocultural process. The interaction of two different sociocultural systems is the basis of this process. Becoming of these systems happened in different ways and had different sociocultural consequences. The author makes conclusion that accession to the sociocultural space of united Europe needs to have the comprehensive analytics of sociocultural reality of European Union and Ukraine in aspect of identical and different features. In the article it's noticed that eurointegration causes the becoming of sociocultural system which is more difficult in scale and functions.

Key words: interaction, eurointegration, sociocultural space

Зайцев Н. Цивилизационный выбор Украины как проблема культурного взаимодействия

В статье евроинтеграция Украины анализируется как сложный социокультурный процесс, основание которого становится взаимодействием двух разных социокультурных систем, становление которых происходило разными путями и имело

различные социокультурные следствия. Делается вывод, что вхождение в социокультурное пространство объединенной Европы будет успешным только на основании всесторонней аналитики социокультурных реалий Европейского Союза и Украины. Следствием этих процессов может стать утверждение более сложной как за масштабами, так и за особенностями своего функционирования социокультурной системы.

Ключевые слова: *взаимодействие, евроинтеграция, социокультурное пространство.*

Задекларований Україною європейський вибір тою чи іншою мірою визначає як її внутрішні соціокультурні трансформації, так і вектори зовнішньополітичної діяльності. У своїй дійсності здійснення цього вибору постає як масштабне і багатогранне завдання, вирішення якого залежить не лише від політичної волі та послідовності слідування вказівкам євроструктур, але й від того, наскільки буде врахована її соціокультурна складова. Справа в тому, що в реальній практиці євроінтеграційних процесів остання враховується дуже мало, якщо під цим розуміти свідомо акцентовану увагу до культурно-історичної специфіки того чи іншого кандидата чи члена європейської спільноти. Якщо й відбувається щось подібне, то здійснюється воно стихійно як вияв фіксованості на підсвідомому рівні культурних відмінностей народів та їх країн. Події, що відбуваються в країнах Євросоюзу, засвідчують їх укоріненість у культурному підґрунті, який значною мірою ігнорується при прийнятті політичних та економічних рішень. Водночас, для політично незаангажованого погляду, євроспільнота, це не ієрархічно вибудована політико-економічна єдність, а соціокультурний ансамбль країн і народів, що вибудовується на глибинній єдності культурно-історичної основи. Підкреслимо термін «вибудовується», тобто знаходиться в процесі становлення і не стільки в плані приєднання нових членів (елементів ансамблю), скільки в плані поглиблення внутрішньої інтеграції. Саме Європа як соціокультурна система, що зберігає культурне розмаїття членів, здатна давати належні відгуки викликам сьогодення чи в політичній, економічній (фінансовій), чи будь-якій іншій формах. Тобто Європа (Євросоюз перехідний етап на цьому шляху, оскільки є політико-економічним утворенням, що недостатньо укорінене в культурному підґрунті) – це соціокультурна система, що формується на основі споріднених соціокультурних смислів. Саме смислова єдність є надійним

гарантом проти ентропійного тиску як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Що стосується України, то її євроінтеграційні потуги переважно розгортається в політичній, правовій та економічній площинах, культурна ж складова цього процесу залишається, значною мірою, в тіні. Не завжди береться до уваги той факт, що будь-які соціальні, політичні та економічні перетворення розгортаються не в соціокультурному вакуумі, а в конкретно-наєвних культурних контекстах. І те як вони будуть реалізовані залежить від характеру та властивостей цих контекстів. Як зазначає професор Кембріджського університету Л. Грінфельд, «кожний соціальний лад (тобто, передовсім, структура суспільства) є матеріалізацією або об'єктивізацією, за своїм образом, тих, хто бере участь в ньому» [7, с. 18]. Не є винятком і інтеграційні процеси. Як реальність нашого сьогодення, вони здійснюються людьми, що є носіями певної культури, в якій закарбований відповідний спосіб колективного буття та індивідуального існування у світі і який закріплений у відповідних ментальних структурах. У демократичному, «відкритому» суспільстві в центрі таких процесів повинна знаходитись людська особистість з притаманними їй системою культурних цінностей, орієнтацій, ідеалів та ментальністю. Тому успішна реалізація євроінтеграційних прагнень залежить від того, якою мірою будуть враховуватись культурні «виміри» носіїв цієї ментальності, а не їх суб'єктивні наміри. Зазначене засвідчує те, що євроінтеграційні процеси, які за своєю сутністю мають визначити історичну долю всього українського народу, не можуть здійснюватись без врахування його соціокультурних особливостей. Відтак соціокультурна аналітика євроінтеграційних прагнень України постає як важливе і в теоретичному, і в практичному плані завдання, вирішення якого, значною мірою, залежить від об'єднаних зусиль філософів, соціологів, культурологів, політологів та психологів.

Євроінтеграція України – це перш за все процес взаємодії двох соціокультурних систем, кожна з яких пройшла складний та смислово суперечливий шлях історичного становлення. Наслідком цих процесів може бути утворення більш складної як за масштабами, так і за особливостями свого функціонування соціокультурної системи. Усе це зумовлює те, що розгляд проблем євроінтеграції передбачає, перш за все, з'ясування соціокультурних характеристик Європи та України.

Звичайно, що ця стаття не може претендувати на всебічний і достатньо глибокий аналіз цих характеристик, тож метою її є спроба

розгляду лише деяких аспектів, а саме з'ясування наріжних принципів Європи як соціокультурної системи та особливостей соціокультурних визначеностей України.

Певні аспекти соціокультурних визначеностей Європи знайшли своє відображення у працях французького історика Ж. Ле Гоффа, Дені де Ружмона, Л. Баткіна, А. Я. Гуревича, К. Кобріна, А. Ліпатова та ін., що стосується України, то найбільш цікавий аналіз її соціокультурних визначеностей зустрічаємо у працях В. Липинського, І. Лисняка-Рудницького, О. Кульчицького, М. Шлемкевича, М. Хвильового, С. Кримського, О. Донченка та Ю. Римаренка, С. Грабовського, Л. Плюща, І. Бичка та ін.

Значна частина українського політикуму, на долю якого самим його статусом випало вирішувати історично доленосне для України завдання, виходить з того, що Україна априорі європейська держава. Чого в цьому більше: романтичної декларації бажань чи не усвідомлення того, що Європа, це певна соціокультурна єдність, століттями сформований спосіб колективного буття та індивідуального існування людини у світі.

Саме в цій площині лежать найбільші проблеми, проблеми, які ані політичною волею, ані правовими актами та економічними реформами не вирішити, оскільки вони залежать від культури. Щобільше, Європа, в прагненнях нашого політикуму та й значної кількості населення, сприймається як щось довершено стале, до якого потрібно прийти, а там все складеться саме собою, варто лише мати бажання та докласти певних зусиль. Ми не завжди беремо до уваги той факт, що Європа – це не продукт політичних зусиль останніх п'ятдесяти років. Як соціокультурна цілісність, своїм корінням вона сягає глибин віків і становлення якої відбувалося та й продовжується на ґрунті широкого спектру взаємодій народів та їх культур. Незважаючи на етнокультурне розмаїття та історичні колізії, в своєму історичному поступі вона слідує певній культурній парадигмі з чітко означеними вихідними принципами.

Виходячи з того, що культура – спосіб колективного буття та індивідуального існування людини у світі [2, с. 7], зазначимо, що європейська культурна парадигма постає як парадигма власне європейського способу буття людини у світі. Підвалини останнього закладені Грецією і Римом, без яких не було б і сучасної Європи. Саме античність визначила ті світоглядні настанови, які складають основу європейської культурної парадигми, іншими словами, зумовлюють онтологію європейської людини.

Формування регулятивних принципів європейської культурної парадигми сягає своїми витокami доби античності. Проте античність не лише породжує, але і є історично першою формою їх розгортання в систему культури, яка стала підвалинами європейського культурного поступу.

Для всієї античної культури уява про буття світу у просторі та часі пов'язувалося перш за все з ідеєю порядку [1, с. 266]. Ця ідея виникає на ґрунті уяви про хаос як неупорядковану первопотенцію світу, позбавлену просторово-часової визначеності, байдужої, або й ворожої людині. У понятті «хаос» було втілено все, що не відповідало уяві про належне. Саме ця уява стала основою покладання порядку світу. Як така, вона не мала натурального підґрунтя, а породжувалась потребою людини здійснюватись буттям. Певний світопорядок є необхідною умовою такого здійснення; невідповідність наявного порядку належному породжувала потребу змінити його, переупорядкувати, покласти новий порядок.

Позбавлена натурального підґрунтя, уява про належне продукувалась античним розумом (Логосом), який покладав порядок у видноколі належного. Його здійснення пов'язане з доланням наявного, і як таке реалізується через боротьбу. Все в античній культурі – краса і гармонія, свобода і рабство, приватне та громадське реалізувалось буттям у ритмі боротьби. Сама ж боротьба в смисловому полі цієї культури постає в предметно-чуттєвій формі. Її соціально-культурний вираз – агон, тобто змагальність, провокував еллінську душу – пробуджував, приводив у рух, надихав. Агон активізував та актуалізував все невичерпне багатство потенційних сил «прекрасної індивідуальності», вивільняв воістину атомну енергію невтомних «аретичних» душ нащадків Ахілла [6, с. 56]. Агоністика охоплювала все суспільне життя Еллади й іманентно передбачала переможця – героя [3, с. 79]. Цей герой – медіативний образ, а отже, він не є самодостатньою цілісністю, тобто не має в собі власної мети. Та й боротьба, реалізовувана через нього, теж не самодостатня, а завжди підпорядкована певній цілі. Не маючи в собі мети, боротьба реалізує мету, задану розумом. Розум – єдине, атрибутивною характеристикою чого є цілепокладання. Водночас, варто зазначити, що античний розум тлумачився не суб'єктивно-особистісно, а об'єктивно-космічно. Це – доцільно спрямовуюча ідея космосу, і він, як і хаос та боротьба, суть першопотенції світу.

У процесі історичного поступу зазначені принципи змінювали форми свого вияву, зазнавали модифікацій, проте зберігають

свою архетиповість і як такі постають своєрідними культурними регулятивами, в горизонті яких здійснюється буттям європейська людина. Як така, вона постійно прагнула переупорядкування світу на основі раціонально випродукованих конструктів, застосовуючи при цьому різні діяльнісні методи. Отже, *порядок, розум і діяння* – це ті вихідні принципи, які у своїй глибинній суті визначали і визначають особливості буття європейської людини, що лише в діянні відчуває свою причетність буттю. «В діянні першовитоки буття» – ця патетична фраза Фауста є своєрідним кредо європейського способу буття людини у світі.

Відтак наріжні принципи, на яких відбувалось становлення Європи як соціокультурної системи, залишилися незмінними у своїй суті.

У витоках європейської культурної парадигми (Стародавня Греція), як засвідчує міфологія, світ постає як хаос. Щоб бути в ньому, людина повинна перевпорядкувати його – ейдетизувати в космос. Засобом цієї «процедури» є розум (Логос), а способом – боротьба (агон). Як зазначає В. Н. Топоров, «перехід від неорганізованого хаосу до упорядкованого космосу складає внутрішній смисл міфології... Але й за межами «міфопоетичної епохи» космологічний світогляд та сукупність відпрацьованих у його межах операційних прийомів продовжує зберігати свій вплив на спосіб інтерпретації власне не космологічного матеріалу, зберігає значення зразка та моделі» [4, с. 6]. Зберігали це значення і породжені міфологічною свідомістю поняття хаосу, космосу, розуму (Логосу) та боротьби.

У своїх регулятивних принципах, випродукована еллінами парадигма культури продовжувала визначати буття європейської людини навіть тоді, коли давньогрецький міф став надбанням історії. Вона продовжувала існувати на підсвідомому рівні, як і породжена ними уява про первопотенції світу.

Що ж стосується України, то її становлення та розвиток як культурної цілісності складалось досить драматично, а окремі регіони, в той чи інший проміжок історичного часу, взагалі розвивались під значним зовнішнім впливом соціокультурних систем сусідніх народів: Австро-Угорщини, Польщі, Росії. Останній факт значною мірою позначається на соціокультурних орієнтаціях різних регіонів країни в останні півтора десятиліття – часи незалежного державного існування. Все це значно ускладнює євроінтеграційні зусилля України, а однією з проблем, що виникає в цій ситуації, є проблема соціокультурної ідентичності як на індивідуально-осо-

бистісному рівні, так і на рівні загальнонаціональному. Перспективи інтеграції України до європейської спільноти як соціокультурної самості органічно пов'язані з вирішенням цієї проблеми. Від її розв'язання буде залежати і те, на яких цивілізаційних засадах відбудеться ця інтеграція.

В той же час з усією відвертістю потрібно констатувати, що Україна знаходиться в ситуації кризи соціокультурної ідентичності. У світі, що все більше охоплюється глобалізаційними процесами, усі колишні чинники підтримки колективної ідентичності, універсальний характер яких не піддавався сумніву, в наш час втрачають свою дієвість. Релігійна, культурна та цивілізаційна ідентичності так і не змогли стати основою соціальної стабільності. Для України проблема національно-культурної ідентичності загострюється ще й тим, що формування української нації в сучасному європейському сенсі знаходиться в процесі становлення. Нація – це не соціальна й не політична єдність людей. Сучасна нація швидше постає як певна смислова єдність людей, що формується на основі споріднених життєвих смислів та стверджує себе як активний та незалежний суб'єкт спільного та визнаного усіма життєвого світу.

Невідповідність критеріїв як колективної, так і індивідуальної ідентичності наявному стану речей як на загальноцивілізаційній рівні, так і в національному соціокультурному просторі може мати далекосяжні негативні наслідки. Все це робить ідентичність не лише теоретично, але й практично, важливою проблемою цивілізаційного вибору України.

З'ясовуючи соціокультурні особливості України, потрібно виходити з тих історичних реалій, що їх формування відбувалось в культурному полі двох соціокультурних світів, що персоніфікувались двома імперіями: Австро-Угорською та Російською. Якщо перша несла в собі культурне осереддя Європи та друга у своїх визначальних тенденціях намагалася постати дистанційованим від Європи культурно-цивілізаційним комплексом. Такі обставини існування єдиного у своїх культурних характеристиках етносу зумовили той факт, що його культурне ядро виявилось розщепленим на дві підкультури. Все це не могло не позначитися на сприйнятті в народній свідомості суспільних і культурних відносин, форм державного устрою цивілізаційно-культурних орієнтацій тощо. Щобільше, особливості цих орієнтацій значною мірою мають регіональну специфіку. Не дивно, що українці довгий історичний час не сприймалися навколишнім світом як певна соціокультурна

єдність (в Австро-Угорщині – це русини, в Російській імперії – малороси). Повною мірою це не подолано і зараз, а якщо й сприймають, то лише в геополітичному плані. Навіть внутрішньо, на рівні буденної свідомості, люди початково ідентифікували себе регіонально (гуцули, лемки, волиняни галичани тощо) і вже потім як українці (народ руський – не варто ототожнювати з російським, що, на жаль, ще має місце). В психоаналітичному плані така роздвоєність розуміється як розлад стосунків зі світом та з самим собою і сприймається як хвороба, що вимагає психоаналітичного втручання. Звичайно ж в процесах інтеграції психоаналітика не допоможе, тут потрібна соціокультурна аналітика та тверезий підхід до нашої історії.

Соціально-політично Україна єдина і за Конституцією унітарна держава. Проте соціокультурно, незалежно від того, чи визнає це хтось чи ні, вона розколота. На цей факт звертав увагу ще видатний український історик М. Грушевський, який зазначав, що протягом століть Галичина та Велика Україна, входячи до складу різних держав, жили під різними культурними впливами. І якби вони не піклувалися про свою етнічну ідентичність, а пішли кожна своїм шляхом, то за 20–30 років вони утворили б дві різні національності на єдиній етнічній основі, як серби і хорвати – дві гілки сербського племені. Значну роль у цьому розколі відіграв і релігійний чинник. Так, якщо православна церква тяжіла до смислового поля культури Російської імперії, то греко-католицька церква, залежна від Ватикану, формувала універсальний західноєвропейський католицький менталітет. Щоправда тут потрібно визнати, що водночас цей чинник допомагав зберігати українську окремішність в Галичині, ідентифікуючи національну належність її населення як українського. Все це не минається так швидко як хотілося, а тому маємо в Україні ситуацію, коли значна частина західноукраїнського населення за своєю ментальністю є більш європейськи орієнтована на відміну від східних та південних регіонів. Характеризуючи таку ситуацію, М. Ф. Юрій зазначає: «Український народ у процесі його розвитку супроводжували: з одного боку, поглиблення відносної національної єдності, з іншого – певні відмінності у психіці, культурі, політичному та економічному способах життя» [6, с. 704]. Звичайно, що в такій історично сформованій ситуації важко говорити про наявність єдиної культурної парадигми України.

За роки незалежності, незважаючи на політичні та соціальні колізії, зазначений соціокультурний розкол єдиного народу не зали-

шився незмінним, він відчутно піддається ерозії. Проте коли справа доходить до питань цивілізаційного вибору, відсутність єдиних принципів культурної єдності народу дається взнаки.

Ще одним аспектом євроінтеграційних прагнень України є те, що це не лише українська проблема, це водночас і проблема Європи. Вхідження в певну соціокультурну систему нових елементів з необхідністю зумовлює її внутрішні зміни. Свідомо чи інтуїтивно, а Європа відчуває це, особливо якщо зважити на територіальну, економічну та культурну масштабність України. Інтеграція такого елемента – це для Європи складна економічна, геополітична і соціокультурна проблема. В соціокультурному плані цей елемент досить складний, внутрішньо суперечливий та достатньо не визначений у плані ідентичності, декларації та наміри тут мало що вирішують. Важливим є реальна соціокультурна ситуація. Як би там не було, а ми залишаємось для Європи значною мірою чужорідним елементом, хоч за деякими соціокультурними параметрами і близьким їй.

Таким чином, якщо метою України є інтеграція до Європи, то ми повинні добре знати, що ж являє собою Європа як соціокультурна цілісність, що є визначальним в її способі буття. Виходячи з цього, ми зможемо прояснити і межі інтегративних можливостей Європи. Водночас необхідна не романтизована і не міфологізована аналітика соціокультурних визначеностей України. «Аналітика» за принципами «ми найдавніші» та «ми найбільш історично знедолені та найбільш пограбовані» мало що дає для практичної реалізації євроінтеграційних намірів. Світ не любить слабких та невпевнених у собі. При цьому варто мати на увазі, що Україна як самостійна та самодостатня соціокультурна цілісність ще не завершила свого становлення, а отже, проблема ускладнюється тим, що нам належить відповісти на два інтеграційні виклики: внутрішній (інтегрувати етнічно-культурне, історичне та соціальне розмаїття в сучасну європейську націю) та зовнішній (здійснити інтеграцію в Європу не на правах периферійного придатка соціокультурного регіону, а як її організаційна складова). Необхідна ґрунтовна аналітика не лише політичних, економічних, соціальних, але й соціокультурних трансформацій, що їх зазнає чи повинна здійснити Україна. Водночас таким же необхідним є аналіз тих змін, що їх зазнає Європа у зв'язку з включенням в її соціокультурне поле України. Останнє взагалі не попадає в поле серйозної, перш за все, соціокультурної аналітики. Спроби дивитися на Україну як на «етнографічний ма-

теріал» (термін М. Данилевського) малопродуктивні. Щобільше, як показує політика мультикультуралізму, спроби використовувати маси іноетнічних представників для вирішення проблем власного народонаселення, ігноруючи їх соціокультурну визначеність, несе загрози для самої Європи.

Цікаво, що ця політика (реальні події в повідних країнах Європи підштовхують до подібного висновку) несла в собі розрахунок на асиміляцію, ігноруючи культурні чинники, тобто настанову на сприйняття представників інших народів поза їх культурним контекстом, тобто саме як «етнографічний матеріал».

Подані розмисли, незважаючи на їх тезовість, приводять до висновку, що, євроінтеграція України постає перш за все як складний соціокультурний процес, основу якого складає взаємодія двох різних соціокультурних систем, становлення яких відбувалось різними шляхами і мало різні соціокультурні наслідки. Вхідження в соціокультурний простір об'єднаної Європи може бути успішним лише на основі всебічної аналітики соціокультурних реалій Європейського Союзу та України. Лише з урахуванням її результатів можна здійснювати програму-план реальних, а не просто бажаних євроінтеграційних кроків, кроків, які виходили б з реального стану речей та враховували справжні інтереси українського народу.

Література:

1. Аверинцев С. С. Порядок космоса и порядок истории [текст] / С. С. Аверинцев. Поэтика ранневизантийской литературы. – М. : Goda, 1997 – 343 с.
2. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода) [текст] / [Е. К. Быстрицкий, В. П. Козловский, С. В. Пролеев, В. А. Малахов] ; отв. ред. В. П. Иванов. – К. : Наукова думка, 1991. – 171 с.
3. Голосовкер Я. Э. Логика мифа [текст]: сборник / Я. Э. Голосовкер. – М. : Наука, 1987. – 224 с.
4. Топоров В. Н. Космогонические мифы // Мифы народов мира : энциклопедия : [в 2-х т.] / ред. С. А. Токарев и др. ; худ. С. И. Кравцов. – М. : Сов. энцикл., 2003 – Т. 2 : К – Я. – 2003. – 719 с.
5. Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності. Стародавня Греція / Чумаченко Б. М. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 100 с.
6. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України : [монографія] / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2004. – 704 с.
7. Greenfield L. Nationalism: Five roads to modernity. – Cambridge, 1992.